

BANK XIZMATLARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI.

Iqtisodiyot 4-bosqich talabasi
Bozorov Azizbek Xusniddin o‘g‘li
Zufarova Gulmira AndMI Iqtisodiyot kafedrasida Dotsenti

Anontatsiya: Bank xizmatlari sohasida yangi texnologiyalar va innovatsiyalar, masalan, mobil ilovalar, internet banking, va boshqa avtomatlashtirilgan xizmatlar kiritish orqali raqobatbardoshlikni oshirish mumkinligi haqida va banklar, boshqa tijorat tashkilotlari, fintexlar, va boshqa hamkorlar bilan birgalikda ishlash orqali xizmatlarini kengaytirish haqida yozildi.

Kalit so‘zlar: Xizmatlarni yangilash, texnologik, so‘nggi innovatsiyalardan, mijozlarga mos ravishda yondashuv, ularning shaxsiy talablari, xohishlariga qarash, raqobatbardosh chegirmaning yaratilishi, taqdim etilgan chegirmalar.

Respublikamizda islohotlarni yanada chuqurlashtirish va iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida tijorat banklari oldiga muhim vazifalar qo‘yilmoqda. Ayni paytda, banklarda risklarni boshqarishni samarali tashkil etish va bank tizimini barqarorligini oshirish va unga nisbatanaholi ishonchini mustahkamlash alohida ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan ham bank tizimini yanada isloh qilishda risklarni boshqarishni takomillashtirishga e‘tibor kuchaytirilmoqda. Har qanday xo‘jalik yurituvchi subyekt faoliyatining pirovard maqsadi albatta minimal xarajat (yo‘qotishlar) evaziga maksimal daromad topish hisoblanadi. Kutilayotgan natijaga erishishda ma‘lum to‘sqinliklar, xavf-xatar, qaror qabul qilishda ikkilanishlar bo‘lishi tabiiy albatta. Bu esa iqtisodiy tashkilotlar faoliyati risklar bilan bog‘liq ekanligini tasdiqlaydi. Shunday ekan, tijorat banklari faoliyati ham o‘z navbatida turli risklar bilan bog‘liqdir. Korxonalar va tijorat banklarni bir-birlari bilan iqtisodiy aloqalar o‘rnatish vaqtida vujudga keladigan risklar uning darajasimuhim rol o‘ynaydi. Shu sababli tijorat banklari biron-bir subyekt bilan iqtisodiy aloqa o‘rnatishdan oldin eng avvalo bu subyekt faoliyatidagi riskli holatlarni o‘rganishga intiladi. Shunga qaramay, yuqori daromad ilinjida keragidan ortiq riskni o‘z zimmasiga olish, spekulyativ amaliyotlardan keng foydalanish nafaqat alohida bank, balki butun bank tizimi barqarorligiga ham salbiy ta‘sir qilishi mumkin. So‘nggi yillarda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirilishi bank tizimining moliyaviy barqarorligini yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Xususan, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli “2017-2021 yillarda O`zbekiston Respublikasini rivojlantirishni beshta ustuvor yo`nalishi bo`yicha harakatlar strategiyasi“ va 2017 yilning 2 sentyabrdagi PF-5177-sonli “Valyuta siyosatini liberallashtirish bo`yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlari to`g`risida”gi Farmoni, hamda 2017 yil 13 sentyabrdagi “Pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi PQ-3272-sonli Prezident qarori banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda bazaviy asos yaratdi. Bundan tashqari, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 12 sentyabrdagi PQ-3270-sonli “Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi qarori qabul qilindi. Yuqorida keltirilgan me`yoriy hujjatlar O`zbekiston banklarining moliyaviy barqarorligini davomiy bo`lishiga xizmat qilmoqda. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 26 noyabrdagi “2011-2015 yillarda respublika moliya-bank tizimini yanada isloh qilish va barqarorligini oshirish hamda yuqori xalqaro reyting ko`rsatkichlariga erishishning ustuvor yo`nalishlari to`g`risidagi PQ 1438-sonli Qaroriga muvofiq, banklarda risk-menejment tizimini takomillashtirish borasida qator ustuvor yo`nalishlar, xususan, tijorat banklarining korporativ boshqaruvi tarkibida bank Kengashiga bevosita bo`ysunuvchi “Risklarni nazorat qilish” qo`mitasining majburiy tarzda joriy qilish, tijorat banklari kapitali tarkibida ularning inqiroz holatlari ta`siriga barqarorligini ta`minlaydigan zaxiralarini yaratish, kapital yetarliliga qo`yiladigan talablarni takomillashtirish, ehtimoliy zararlarni qoplashga zaxiralarni shakllantirishni ko`zda tutgan Bazel qo`mitasining yangi takliflarini bank nazorati tizimiga joriy qilish belgilangan.

Shu o`rinda bank tizimida risk tushunchasining paydo bo`lishi, uning mazmuni va mohiyati bir qancha iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq qilinganligini e`tirof etish lozim. Risk tushunchasiga iqtisodchi olimlar tomonidan turli xil ta`rif berilgan, jumladan, xorijlik iqtisodchi V.Dal «risk» so`zini tavakkal qilmoq, xavfli ish qilmoq, «riskovat» tushunchasini esa tavakkal qilish, biror ishni to`g`ri mo`ljallab ko`rmay qilish, dadillik, qat`iyat bilan ish tutmoq, ma`lum xatarga o`zini urmoq deb izohlaydi. Rossiyalik iqtisodchi S.Ojegovning fikricha, «risk» so`zini sodir etilishi mumkin bo`lgan tahlika yok muvaffaqiyatli natija umidida tavakkalchilik qilish, tavakkal qilmoq, xavfli ishga qo`l urmoq, «riskovat» so`zini esa xavf-xatardan qo`rqmay ish qilmoqdir. Yana bir iqtisodchi Ushakov «risk» so`zini biror zarar yetkazish xavfi bo`lgan tahlika yoki har qanday zarar yetkazish ehtimolini tushunadi. Bank tizimida risklarni paydo bo`lishi sabablari va ularni samarali boshqarish borasida bir qator o`zbekistonlik iqtisodchi olimlarimiz ham samarali tadqiqotlar olib

borganlar. Ular orasida, «Bank risklariva ularni kreditlash» mavzusida doktorlik ishini himoya qilgan va shu mavzu doirasida monografiya chop etgan. Sh.Abdullayeva «risk» terminini ma'nosini tahlika, tahdid, tavakkal qilmoq, xavfli ish qilmoq deb, «riskovat» atamasini esa xavf ostida qoldirishga jur'at etmoq deb talqin qiladi.

Yuqorida keltirilgan ta'riflar "risk" atamasining mazmunini yoritib berganini umumlashtirgan holda, fikrimizcha, risk-ma'lum bir ko'zlangan marraga erishishda kutilayotgan natijadan salbiy oqibat kuzatilishi xavfidan iborat deb qaralishi lozim deb hisoblaymiz. Ya'ni, riskni berilgan kredit bo'yicha to'lovlarning amalga oshmasligi natijasida bank foydasining kamayishi, yoki berilgan kafolat xatlari bo'yicha to'lovlarni amalga oshirishga to'g'ri kelishi va shu bilan bir qatorda bankning resurs ba'zasining kamayishiga olib keluvchi holat deb qaralishi lozim. Ma'lumki, risklar bank faoliyatida o'lchash mumkin bo'lgan ko'rsatkichdir va ular doim bankning bajarayotgan operatsiyalardan olgan zarariga, yo'qotgan daromadiga teng bo'ladi. Risk va foydalilik o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor beradigan bo'lsak, bank operatsiyalarining risklilik darajasi ortgan sayin uning foydaliligi ham ortib boradi va aksincha, riski kam jarayonlar o'z navbatida kam daromad beruvchi operatsiyalar hisoblanadi. Quyidagi jadval ma'lumotlari asosida ATB "Turonbank" ning kredit ko'rsatkichlari dinamikasini tahlil qilib chiqamiz. (1-jadvalga qarang) 1-jadvalda qayd qilingan ma'lumotlardan ma'lum bo'lmoqdaki, agar 2016 yilda kredit qo'yilmalarni umumiy aktivlardagi ulushi 27,5 % ni tashkil qilgan bo'lsa, 2017 yil 1 yanvar holatiga uchbu ko'rsatgich 58,5 % ni, 01.01.2018 holatiga esa 60,3 % ni tashkil qilmoqda. Ya'ni bank aktivlarining asosiy qismini kreditlar tashkil qilmoqda. Shundankelib chiqib, kredit risklarini kamaytirishning eng samarali yo'llaridan biri bankning kredit resurslarini yig'ish va ulardan foydalanish bo'yicha diversifikatsiya o'tkazish deb hisoblaymiz. "Diversifikatsiya" so'zi lotincha so'z bo'lib, "har xil", "turli-tumanlashtirish" degan ma'noni anglatadi.

Bank tizimi barqarorligini oshirish uchun iqtisodiyot sektorlari bo'yicha kreditlar taqsimotini muvofiqlashtirish lozim. Ma'lumotlariga ko'ra, 2017 yil yakuni bo'yicha ATB "Turonbank" ida birgina sanoat tarmog'iga jami iqtisodiyotga ajratilgan kreditlarning 39.5 foizi to'g'ri kelgan. Bank dakredit faoliyatini 2016 yilga nisbatan sanoat sohasida kamayishi hisobiga qurilish, savdo va umum ovqatlanish, qishloqxo'jaligi sohasiga mazkur faoliyat diversifikatsiyasining ko'payganligi ijobiy holat sifatida baholash mumkin. Mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning borishida bank tizimining ustuvor vazifalariga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev doimiy e'tibor qaratib kelmoqdalar, bu

borada Oliy Majlisga Murojaatnomalarida quyidagilarni alohida ta'kidlab o'tdilar: “ Bugungi kunda bank tizimidagi eng asosiy muammo—ular kapitalining asosiy qismi, ya'ni 83 foizi davlatga tegishli ekanidir. Bu, o'znavbatida, bank sektorida sog'lom raqobatga to'siq bo'lib, xizmat ko'rsatish sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Boshqacha aytganda, yuqoridagi Nizom umumiy tusga ega bo'lib, risklarning tarkibi va ularni boshqarish strategiyalari bo'yicha Markaziy bank pozitsiyasini o'zida to'liq ifoda etmagan. Banklarda ko'pincha mijoz tanlashda yanglishish natijasida balanslashmagan likvidlik riski yuzaga keladi. Bunday risklar odatda iqtisodi beqaror bo'lgan korxonalarni kreditlashga ustunlik berilgan hollarda yuzaga keladi. Balanslashmagan likvidlik riski bank boshqaruvi va xodimlar malakasining sayozligi, bank faoliyati nazoratining sust tashkil qilinishi, risklarni tartibga solishda qo'llaniladigan usullarning takomillashmaganligi, ayrim olingan bank operatsiyalari yoki ularning guruhlari bo'yicha risklar koeffitsienti shkalalarini o'rnatishda yo'l qo'yilgan kamchiliklar natijasida yuzaga keladi. Banklar mablag'lar yo'qligi tufayli to'lovga qobiliyatsizlik, moliyaviy va xo'jalik faoliyatini davom ettirish imkoniyatiga ega bo'lmaslik riskidan ehtiyot bo'lishlari lozim. Agar bank berilgan kredit talabnomasini yaxshilab tahlil qilmasdan, juda katta miqdorda kreditlar bergan bo'lsa, ularning qaytmaslik ehtimoli mavjud bo'lsa, bunday «yomon» kreditlar bankka katta zarar keltirishi mumkin. Bank foizli riski ham kreditor ham qarz oluvchi sifatida duchor bo'ladi. Kreditor sifatida bank uchun foizli stavkalarini o'sishi (resurslar) bo'yicha bank amalga oshirgan operatsiyada oladigan foydasini kamayishiga olib keladi. Xuddi shunday o'zgarish, ya'ni jalb qilingan resurslar bo'yicha foiz stavkasini o'sishi bank uchun bu mablag'larning qimmatlashuviga olib keladi va bank zarar ko'radi. Bank kredit risklarini boshqarish uchun mustahkam ishlab chiqarish jarayoniga ega emaslar.

Ko'p uchraydigan kamchiliklarga quyidagilarni kiritish mumkin: -portfel to'planishiga nisbatan cheklovlar yo'qligi; -kredit boshqaruvining ortiqcha markazlashuvi yokimarkazlashmasligi; -kreditlanayotgan tarmoqni yaxshi tahlilqilmaslik; -qarz oluvchilarning yuzaki moliyaviytahlili; -mijozlar bilan tez-tez aloqalarning bo'ymasligi; -kredit sifatining yomonlashuvi oqibatida qarz quymatini oshirish imkoni yo'qligi; -qarz mablag'laridan ko'pfoydalanish;

Bu kamchiliklar kredit portfelining zaiflashishiga ta'sir etib, o'z ichigabir tarmoqqa yoki xo'jalik sektoriga yo'naltirilgan kreditlarning to'planib qolishiga, turib qolishiga, katta miqdordagi kredit portfelli, kredit bo'yicha zaralar, to'lovga qobiliyatsizlik va nolikvidlikni oladi. Shubha yo'qki, ko'pgina bozorlarda banklar shunday iqtisodiy sharoitlarda faoliyat ko'rsatishadiki, bunda kreditlarni

sifatli boshqarishda obyektiv qiyinchiliklarga duch kelishadi, Bu esa kredit boshqaruvini kuchaytirish lozimligini ko'rsatadi. Fikrimizcha, respublikamiz banklari risk-menejment tizimida kredit riskini samarali boshqarishni quyidagi yo'nalishlarda takomillashtirish maqsadga muvofiq:-banklarda kredit riskini baholash uslubiyotini takomillashtirish. Hozrgi kunda banklarimizda kreditga layoqatlilikni baholashda moliyaviy koeffitsientlardan (qoplash, likvidlilik, muhtoriyat) foydalanish bilan cheklanib qolmoqda. Pul oqimlarini tahlil qilish, skoring, ichki reyting asosida baholash usullaridan bank amaliyotida risklarni baholashda keng foydalanishlozim. Respublika banklari kredit portfeli sifatini yanada oshirish.

Mamlakatimiz bank tizimini kreditlardan ko'rilishi mumkin bo'lgan yo'qotishlarni qoplash uchun tashkil etilgan maxsus zahiralarining jami bank aktivlariga nisbati ko'rsatkichi 2 barobarga ortiqni tashkil qilmoqda. Vaholanki, ushbu ko'rsatkichning maqbul darajasi 0.5foizni tashkil etmog'ilozim. Kredit portfelining diversifikatsiyalanish darajasini oshirish. Hozigi kunda ko'pchilik yirik banklarning kredit portfeli tarkibida bir tarmoqqa ajratilgan kreditlar hajmi yuqori salmog'ni tashkil etmoqda. Bu holat banklar kredit portfeli riskining ortib borayotganligidan dalolatberadi. Ta'kidlash o'rinliki, tijorat banklari risk-menejment tizimida xorijiy valyutadagi majburiyatlarning sezilarli darajada oshishiga yo'l qo'ymaslik, valyuta risklarini samarali boshqarish bankbarqarorligini ta'minlashda muhim ro'l o'ynaydi. Respublikamiz tijorat banklari kredit portfeli tarkibi tahlili ko'rsatishicha, milliy valyutaning devalvatsiyalanishi sharoitida xorijiy valyutadagi kreditlarning umumiy kredit portfelidagi salmog'i sezilarli darajada pasaygan. Fikrimizcha, respublikamiz banklari faoliyatida operatsion risk darajasini tartibga solish amaliyotini takomillashtirish risk-menejmentni samarali tashkil etishning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanishi zarur. Bank kredit faoliyatidagi operatsion risklarning joriy holatini boshqarish metodologiyasining tahlili shuni ko'rsatadiki, bugungi kungacha respublikamiz bank amaliyotida operatsion risklarni muntazam aniqlash, o'lchash va ularni minimallashtirishni o'zida ifoda etuvchi operatsion risklarni boshqarishning kompleks konsepsiyasi amaliyotga joriy etilmagan.

Xulosa qilib aytganda zamonaviy bank faoliyati turli risklar bilan bevosita bog'liq bo'lib, ularni samarali boshqarish banklarning eng muhim funksiyalaridan biri hisoblanadi. Risk har qanday bank operatsiyalarida turli kolamda bo'ladi va turli yo'llar bilan qoplanadi. Oldindan ma'lum moliyaviy natijaga kafolotlovchi riskdan holi bo'lgan operatsiyalarni bozor iqtisodiyotida uchratish qiyin. Tijorat banklari

uchun riskqardan qochish emas balki ularni, bartaraf etish, minimallashtirish muhim ahamiyatga ega. Bank faoliyatidagi risklar turli-tuman bo'lishi qaramay, riskmenejmentini shakllantirishda Bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi tomonidan bank risklariga nisbatan belgilangan talab va risklar tasnifini hisobga olish maqsadga muvofiq. Chunki, Bazel qo'mitasi tomonidan keltirilgan risklarni boshqarish bo'yicha amaliy harakterga ega bo'lgan metodologiya shakllantirilgan. Bazel kelishuvi banklar riskli operatsiyasini cheklashni rag'batlantiradi. Bank risklarini samarali boshqarish, o'z navbatida, bank faoliyatidagi yuzaga kelishi mumkin bo'lgan taxdidlarni prognoz qilish, ularning kelib chiqishsabablari, ehtimoli, omillari va salbiy oqibatlarini to'g'ri baholash va darajasini pasaytirish yuzasidan zaruriy choralarni ko'rilishi banklarimizni barqaror faoliyat ko'rsatishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonun, T.: "O'zbekiston", 25 aprel 1996 yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida" Farmoni. 2017 yil 7 fevral.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish bo'yicha chora tadbirlar to'g'risida"gi PQ 3270 sonli Qarori. 2017 yil 12 sentyabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Mjlisga Murojaatnomasi. 22.12.2017 yil
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bank xizmatlari ommabopligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida" 320 sonli Qarori. 23 mart 2018 yil.
6. O'zbekiston respublikasi Markaziy banki boshqaruvining "Tijorat banklari kredit siyosatiga qo'yiladigan talablar to'g'risidagi nizomga o'zgartirishlar va qo'shimcha kiritish haqida" Qarori. 14 aprel 2018 yil.
7. Abdullaeva Sh. Bank risklari va ularni kreditlash. –T.: Moliya, 2002.
8. Toymuxamedov I.R. Bank ishi. O'UM. 2017 y.